

PROBLEMI SODOBNE DRUŽBE

POLITIKA IN ŠOLSTVO V SLOVENIJI

— Eno od novih izkustev družbene kritike —¹

I

Odprt boj proti etatizmu, ki se je v Jugoslaviji začel zlasti po 1948. letu, se je potem razširil po vsem socialističnem svetu.

Postavil je na dnevni red tudi vprašanje: kakšna javna kritika in političen boj sta najplodnejša v socialistični demokraciji?

Kritika, usmerjena »navzgor«, bo gotovo še dolgo nujno potrebna ljudski družbi, pa tudi socialistični, iz teh vzrokov: delovanje vodečih organov ima vedno resne posledice za vso družbo; sodobna družba je takó kompleksna, da so možne družbeno nevarne napake vodečih organov; funkcioniranje le-teh organov zahteva po pravilu sorazmerno velika pooblastila, ki pa jih lahko tudi v najbolj demokratični družbi protidružbeno porabljajo.

Kritika »navzgor« ostaja torej zakonita potreba družbenega gibanja, ker more zmanjšati diapazon: 1. resnih napak vodstev, ki nastajajo že iz omejenosti moči vsakega posameznika in skupine z ene in kompleksnosti družbenega gibanja z druge strani; 2. teženj po monopolističnem izkoriščanju objektivno nujnih kompetenc vodstva.

Javna kritika »navzgor« je v socializmu sorazmerno nova. Zato je razumljivo, da jo še vedno tarejo otroške bolezni. Toda socialistična družba je tudi na tem področju že nabrala izkušnje, ki omogočajo, da se kritika povzpne na višjo raven.

Zdi se mi, da so pojavi kritike in »opozicije« imeli pri nas v poslednjih petnajstih letih in več nekaj skupnega: kritika je večkrat kazala na birokratične, nehumane pojave, na nedoslednosti in enostranosti, vendar ni osnovala in dajala jugoslovanski in slovenski javnosti skoraj nobenih koncepcij, ki bi kvalitetno prehiteli in prerasle obstoječe ideje in stanje.

Tudi taka kritika je bila dražbena sila, vendar ne marksistična »praktična sila« v smislu ustvarjanja in uresničevanja svojih lastnih zamisli. V glavnem je bila samo spremljevalec družbe, samo krepitev takih ali drugačnih že obstoječih sil in teženj, naprednih ali tudi ne.

Pri nas so se pojavile tudi različne koncepcije o vlogi, možnostih in oblikah javne kritike. Lahko bi jih razdelili v dve osnovni skupini.

Prva skupina:

- kritika vnaša v našo družbo samo zmedo in neučinkovitost
- kritika mora biti »konstruktivna« v tem smislu, da se omeji samo na pomoč vodečim organom (da popravlja in spremlja njihove odločitve)
- za radikalno kritiko se skrivajo praviloma antisocialistične sile in vsako popuščanje taki kritiki jim bo dalo večji zamah.

Druga skupina:

¹ Pisec članka navaja samo svoja osebna opažanja in ocene.

— »humanistična« (npr. filozofska) kritika nikoli ne prehaja v politiko, temveč ustvarja samo obče duhovne demokratične spodbude, je samo vest družbe

— kritika je učinkovita samo v večstrankarskem sistemu

— kritika je radikalna, samo če se loči od vsega obstoječega, predvsem od vseh institucij; vsaka diskusija v institucijah pripelje v neprincipialne kompromise

— kritika je brez smisla, ker je naša družba v absurdni situaciji, v krizi brez izhoda.

Ne bom poizkušal raziskati, kakšne družbene sile in teoretične smeri stoje za temi koncepcijami javne kritike; sicer pa je to precej jasno. Pomembnejše pa se mi zdi ugotoviti, kakšno vrednost imajo te koncepcije kritike za prihodnji razvoj naše družbe in socialistične demokracije; zadržal se bom samo ob tem vprašanju.

Za tako oceno je nujno omenjene koncepcije kritično soočiti ne samo z drugačno koncepcijo, ampak tudi z dosedanjimi izkustvi. Enega od takih izkustvenih »eksperimentov« predstavljajo tudi odnosi med politiko in šolstvom v Sloveniji zadnje dve, tri leta (ker so ti dogodki v Sloveniji tudi del običih jugoslovanskih, si nisem prizadeval, da bi jih točno razmejil).

II

»Dnevni red«, ob katerem so se gibali v zadnjih letih kulturnopolitični problemi v Sloveniji, je vseboval tudi vprašanja obravnavana v vsej Jugoslaviji: šolska reforma, posebno druge stopnje; skupnosti za izobraževanje in finansiranje šolstva; mesto visokih šol in univerz. Javne diskusije o teh vprašanjih so zajele veliko visokih in drugih šol, predstavniških organov in družbenih organizacij.

Za omenjenimi formalnimi »točkami« javne diskusije so stale globlje družbene vsebine, ostrejšje dileme in določene družbene tenzije.

Raznovrstni negativni družbeni pojavi na kulturno-prosvetnem področju so imeli skupni imenovalc: *zaostajanje človeka-ustvarjalca kot najpomembnejše »produktivne« sile na vseh naših družbenih področjih in, v zvezi s tem, zapostavljanje vzgoje in izobrazbe kot nekakšne drugorazredne »družbene službe«.*

Veliko razširitev izobrazbeno-vzgojne mreže v novi Jugoslaviji je spremljala njena nizka kvaliteta. Družbeni organi dolgo niso opazili, da je ta nekvalitetna kvantiteta eno od osrednjih ozkih grl in zaprtih krogov naše družbe. Iz nje je sledilo samo polževsko napredovanje ali pa celo stagnacija povprečne človekove kreativnosti na vseh področjih — od gospodarstva prek samoupravljanja in politike do samega šolstva.

Take težnje je še bolj učvrstila enostrana teza, da je izobrazba samo nekakšna pasivna posledica gospodarstva in politike. Na njej so nastali tudi poenostavljeni sklepi: izobrazba mora biti samo fotografski posnetek obstoječih delovnih mest in stanja gospodarstva, uprave ter politike, ne pa da tudi sodeluje v njihovem dinamičnem spreminjanju; delovne organizacije teh področij, zlasti gospodarstva, so zadolžene, da neposredno vodijo šolstvo.

Na teh in podobnih stališčih se je oblikovala ekspanzivna praksa šolskega razvoja, npr. ustanavljanje velikega števila študijskih smeri in predmetov, vse več šolskih ur, postavljanje mnogih vzgojiteljev brez kvalifikacije, ki naj bi neposredno »pripravljali za delovno mesto«.

Teza, da je človekova ustvarjalnost (in njeni predpostavki: izobrazba in vzgoja) izključno podrejena gospodarstvu-tehniki, se je utelesila tudi v prvem predlogu reforme šolstva v 1965. letu. Ta predlog bi prinesel nivelizacijo vseh mladih generacij na kvalitativno nizkem in tehnicističnem nivoju.

Zaradi obćih ekspanzivističnih teženj so nastali mnogi pojavi razvrednotenja izobrazbe in vzgoje v naši družbeni in kadrovski strukturi. Na vseh področjih imajo kadri — od gospodarstva prek uprave do šolstva — dosti manj povprečne izobrazbe, kot zahtevajo delovna mesta teh področij. Tudi v gospodarsko razvitih delih Jugoslavije je dosti gospodarskih in upravnih funkcionarjev ter prosvetnih delavcev starih šele trideset, štirideset let, ki pa imajo zelo nizko izobrazbo (ne gre torej za tiste, ki se zaradi objektivnih razlogov — siromaštva, revolucionarnega dela — zares niso mogli učiti).

Take lastnosti dela vodečega sloja — ki spodbujajo birokratsko-konzervativne težnje tega dela — vsebujejo resne nevarnosti družbenih tenzij, nasprotja tega dela s tistimi, ki imajo več resnične strokovnosti.

Uradne odločitve in predloge o šolstvu (o reformi, o visokih šolah, o izobraževalnih skupnostih) so večkrat pripravljali v ozkih krogih — izven vrst najbolj aktivnih prosvetnih delavcev in prosvetnih delavcev sploh. Samoupravljanje in neposredna demokracija sta bila v šolstvu zelo zaostala, ker je samo izražalo njuno neustrezno mesto v družbi.

Sklep: politični dogodki v zvezi s šolstvom niso površinski, temveč zadevajo v bistvene strukture družbe. Sodobne koncepcije o vlogi in prirodi družbene kritike v socializmu, ki smo jih že omenili, so lahko realno ocenjene prav v takem družbenem okviru.

III

Odnos med »pljudno«, »konstruktivno« in radikalno kritiko. V sedanjih diskusijah so večkrat opominjali prosvetne in znanstvene delavce, naj bodo »umirjeni« in »konstruktivni«. Tudi posameznikom med temi delavci samim se je včasih zazdelo, da so bili »preveč glasni«.

Ta »samokritika« je bila samo trenuten nesporazum: nekateri prosvetni delavci trenutno niso razumeli svojega lastnega položaja. Niso takoj sprevideli, da so se, želeli ali ne, našli v enem od središč naših progresivnih političnih procesov, z vsemi specifičnostmi, ki jih imajo taki procesi v deloma samoupravni družbi, ko stopa v zrelejšo dobo industrializacije in zato mora raztrgati strukture začetne akumulacije. Niso takoj sprevideli: sploh ni mogoče naprej brez odločnih in jasnih stališč, kadar smo soočeni z objektivno radikalnimi vprašanji.

Sam tok dogodkov je pač pokazal, da je s stališča socializma in napredka edino konstruktivno, če protislovja socializma prikazujemo in zajemamo take, kot so, da pa je lakiranje zrelih protislovnosti povsem nekonstruktivno. Sam tok dogodkov je pokazal prosvetim delavcem, da sta obtožbe o »neumerjenosti« kritiki povzročila ali strah, da se zrušijo kakšni stari odnosi, ali pa nerazumevanje, da taki odnosi obstoje.

Na drugi strani pa se je pokazalo, kako so neplodni tisti »opozicijski krogi«, ki radikalnost vidijo ali samo v glasnih besedah in frazah ali pa v večstrankarskem zamenjevanju ene ekipe z drugo. Ti krogi pravzaprav dolgo niso opazili, da se tudi v kulturno-prosvetnih diskusijah razčiščujejo neka bistvena družbena vprašanja. Zato so bili pristaši, ko smo se soočili s prvimi težavami, povsem napačne smeri: umik kulture in šolstva iz politike (kot da je to sploh možno).

Na koncu se je vendar pokazalo, da so »neposredni proizvajalci«, to je prosvetni in znanstveni delavci imeli sicer manj obćih političnih pretenzij kot nekateri deli dosedanje »opozicije«, da pa so bolje zgrabili določeno politično vprašanje, ker so bili vanj globlje vključeni po logiki svojega družbenega dela.

Samoupravljanje, stranke in pluralizem. Samoupravljanje in neposredna demokracija sta še šibko razvita na ravneh nad osnovnimi delovnimi organizacijami. V teh okoliščinah posamezniki naporno iščejo nove oblike samoupravljanja. Drugi so pa morebiti intimno zaskrbljeni, da bi morda prevelika doza samoupravljanja bila »politično nevarna«.

Zdi se mi, da naše izkustvo zadnjih let odkriva vso praznino takih skrbi.

Sedanja akcija prosvetnih in znanstvenih delavcev v Jugoslaviji glede šolstva, mesta visokih šol in podobno je pravzaprav prva spontana, hkrati pa sploh *prva sistematična samouprava dejavnost na ravni bistvenih republiških in sveznih odločitev, ki je zrasla od »spodaj« navzgor.*

Ta samoupravna dejavnost ni ogrozila socializma, temveč je prav nasprotno dala pomembne prispevke njegovemu učvrščevanju na širšem družbenem področju. Pred to dejavnostjo je vladalo v krogih prosvetnih, znanstvenih delavcev in drugih progresivnih ljudi izrazito nerazpoloženje zaradi protislovnosti na kulturno-prosvetnem področju.

S svojo aktivno udeležbo v postopnem razreševanju teh protislovnosti so postali znanstveni delavci v večji meri odgovorni dejavniki socializma; prav s tem pa so se bolj integrirali v socialistične odnose. Sam tok dogodkov je napotil prosvetne in znanstvene delavce, da se v tej svoji samoupravni akciji diferencirajo od birokratičnih, tehnokratskih in klasičnih reakcionarnih poskusov. (Že več let poskuša klasična reakcija prepričati prosvetne delavce v razvitejših delih Jugoslavije, da je kultura možna samo zunaj socializma in zunaj Jugoslavije).

Izkazalo se je: če obstoje vsaj nekateri elementi socialistične demokracije, more pomembno področje socialistične družbe voditi učinkovito družbeno akcijo, ki je sicer res politična akcija v širšem smislu besede, ni pa strankarska akcija. Strokovna združenja pedagogov, matematikov, psihologov in filozofov so v tej akciji zapustila svoje cehovske lupine in se začela ukvarjati z družbenim položajem prosvete in kulture.

V svobodnejših oblikah socialistične družbe je taka nepartijska akcija verjetno učinkovitejša od strankarskega boja. Če bi se v omenjenih kulturno-prosvetnih akcijah vpletalo več strank, bi verjetno vsaka od njih poskušala priključiti prosveto na voz svojih ožjih interesov. Ker pa je bilo kulturno in prosvetno področje Jugoslavije in Slovenije osvobojeno take večstrankarske raztrganosti, je hitro našlo oblike in metode delovanja najustreznejše njegovim interesom.

V Jugoslaviji je, naj omenim samo mimogrede, dosti oblik (sindikati, socialistična zveza), ki bi mogle dobiti tako živo občo politično vsebino, če bi bolj izražale temeljne probleme družbe, ne pa da delujejo kot transmisije od zgoraj navzdol.

Sklep: Obstajajo možnosti dosti bolj plodnega in vsebinsko novega pluralizma, kot smo ga doslej razvili. Tak pluralizem pa je samo relativni pluralizem in bistveno različen od strankarske in meščansko-liberalistične atomizacije. Zasnovan bi bil predvsem na družbeni delitvi dela, razreševal bi odnose v združenem delu (združenem na različnih ravneh in presekih, v nacionalnem in v obče jugoslovanskem obsegu) in bi zato tudi neprestano prispeval globlji integraciji družbe. Ta pluralizem bi izražal realne, vedno obstoječe razlike med delovnimi področji, jih razreševal, če bi se zaostrile, in oblikoval širše sinteze interesov. Tak pluralizem bi bolj integriral (ne pa dezintegriral) širše asociacije proizvajalcev, če bi razreševal njihova resnična notranja vprašanja in razlike, namesto da ostanejo prikrite in tlijo pod površino. Kot rečeno, bi bil ta novi, relativni pluralizem bistveno nasproten večstrankarskemu pluralizmu. Zadnji ne razrešuje protislovnosti znotraj združenega dela, temveč jih izkorišča in deformira, ker teži samo k delitvi oblasti zunaj realnih interesov in problemov združenega dela. Zato strankarski in grupaški pluralizem, ki ne izraža v prvi vrsti principa delitve dela in praktičnih problemov, ki v njej nastajajo, vodi v neplodno atomizacijo.

Na drugi strani pa: vse dokler združeni delavni ljudje ne bodo mogli ustrezno prispevati k bistvenim republiškim in obče jugoslovanskim političnim odločitvam, se bo javljal buržoazni pluralizem kot navidezna in deklarativna dilema nasproti socialističnemu pluralizmu.

Raven javne kritike. Dosedanji pojavi kritike in »opozicije« so bili večkrat kaj skromni v svojih analizah naše družbe in v predlogih, kako prerasti družbena nasprotja.

Tudi tisti del naše javnosti, ki ni ocenjeval procesov s stališča ožjih interesov, često v dosedanjih kritikah ni mogel najti kaj bistveno novega, kar bi bilo po svoji kvaliteti preraslo obstoječe. Npr. predlogi, da je izhod iz vseh problemov v enostavnem presajanju meščanskega liberalizma (t. j. absolutno neovirane borbe družbenih grup in strank) ni samo grozil z negativnimi družbenimi posledicami, temveč je bil tudi brez kakršnihkoli teoretičnih novosti in naporov, da se odkrijejo kvalitetno višje družbene rešitve.

Sedanje kritike in zamisli prosvetnih delavcev v pogledu izobrazbe in vzgoje bi bile vsekakor lahko tudi popolnejše. Vendar so bile bolj resnične in kvalitetnejše od koncepcij in odločitev, s katerimi so prišle navzkriž. V tem se je ta »prosvetna« kritika bistveno razlikovala od večine dosedanjih poskusov javne kritike. To je bil eden od bistvenih pogojev, da kritičnega delovanja prosvetnih in znanstvenih delavcev ni bilo mogoče preprosto odstraniti z javnega odra in da je tudi že nekaj dosegel.

Tako je javno delovanje prosvetnih in znanstvenih delavcev nehote postalo kritika dosedanje družbene kritike.

Institucije in možnost radikalne akcije. Pri skoro vseh dosedanjih poskusih kritike v Jugoslaviji je precej razširjena navada, da zavzamejo takole stališče: v »institucijah« ni možno kakršnokoli napredno družbeno gibanje, v njih sklepajo vedno samo gnile kompromise. To stališče ni zahtevalo, da mu priznamo

samo resničnost v določenih pogojih, ampak je težilo veljati kot univerzalni princip.

Na neutemeljenost takega popolnega »antiinstitucionalizma« kaže cela zgodovina. Institucije, pojmovane kot relativno stalne in praviloma tudi formalno ustaljene družbene oblike (pomeni, institucija mora biti takó obče družbeni organ kot strokovno združenje itd.) so mogle ali spodbujati ali dušiti napredne družbene vsebine. To je bilo odvisno od družbenih sil pa tudi od same notranje strukture institucij.

Naše triletno izkustvo tudi kaže, da je napačno vedno bežati od vsakega stika z institucijami (ali tisti, ki to delajo, ne beže pravzaprav sami pred seboj, ker čutijo negotovost svojih lastnih stališč: prav ta negotovost vsebuje nevarnost nezdravih kompromisov).

Napredne akcije prosvetnih delavcev so, kot je znano, zavirali tudi resni odpori znotraj določenih institucij. Ne samo da njihovi utemeljeni predlogi niso vedno dobili »večine«, temveč so jih večkrat poskušali zavrniti z zastarelimi oblikami boja, npr. z neutemeljenimi obtožbami, da gre za malomeščanščino, etatizem, aristokratizem in za vplive zahodne reakcije.

Toda dosledna, vztrajna in argumentirana stališča prosvetnih delavcev so spodbudila v nekaterih institucijah postopen pozitiven razvoj in večjo podporo progresivnim težnjam (v Sloveniji so npr. določena stališča visokih šol podprli republiški sindikati, skupna stališča šolstva pa nekateri organi Zveze komunistov in republiške skupščine).

To je prvi praktični dokaz, da bi v sedanjih jugoslovanskih razmerah družbena kritika povsem zgrešila, če bi absolutno, povsod in vedno bežala od institucij.

Tudi v naših jugoslovanskih in slovenskih institucijah obstaja in bodo obstajali elementi birokratizma. Vendar pa zaradi našega specifičnega razvoja v zadnjih tridesetih letih ti elementi niso spojeni v homogen, zgrajen sistem. Zato se morejo pojavljati napredne težnje tudi znotraj institucij.

Tisti, ki zares teže k radikalnim razrešitvam naših temeljnih problemov, ne pa k kompromisom, bodo nujno izkoristili vse resnejše možnosti, ki jih daje boj znotraj institucij. Najbolj radikalna stališča zahtevajo tudi najbolj intenzivno zbiranje vseh progresivnih sil in možnosti. »Principialno« zavračanje kakršnekoli resne možnosti ali sile v institucijah ali kjerkoli drugje je samo dokaz politične neizkušenosti.

Niti najmanj ne bi želel spodbijati iluzije, da je možno razrešiti vsa pomembna društvena vprašanja vedno, samo in takoj znotraj institucij. Včasih lahko nastane tudi tak odnos sil, da v določeni instituciji napredne težnje ne morejo ničesar doseči. Vendar pa take možnosti ne moremo absolutizirati.

V sedanjem obdobju prizadevanj, da se izobrazba in vzgoja bolj uveljavita v naši družbi, je koristno napraviti kratek pregled o doseženem. Pred tem pa je nujno poudariti, da delovanje prosvetnih in znanstvenih delavcev niti znotraj niti izven institucij ni pripeljalo do nobenih odstopanj od njihovih bistvenih stališč. Je pa samo pozitivno, če je v nekaterih primerih dosežena nova in širša principialna enotnost med samimi prosvetnimi in drugimi delavci.

Med stališči, ki so se izoblikovala v vrstah prosvetnih delavcev, se nekatera že postopno uveljavljajo v širši javnosti, druga ne ali pa še sploh niso prišla na dnevni red.

Nekatera najbolj neustrezna stališča v zakonskih predlogih so bila odstranjena.

Zdi se, zlasti po zadnjem obče jugoslovanskemu simpoziju (v jeseni 1967) o temeljih izobrazbeno-vzgojnega sistema, da se bolj uveljavljajo stališča: šolska reforma ne sme prinesiti še nadaljnjega zniževanja kvalitete, ne sme zapostavljati humanistično-vzgojnih vsebin in potrebne diferenciacije; mora se prilagoditi nacionalnim in drugim okoliščinam; šolska reforma mora temeljiti na znanstvenem raziskovanju.

V Sloveniji so predstavniki novega izvršnega sveta izrazili pripravljenost, da družba, če je nujno za razvoj izobrazbe, tudi začne prerazdeljevati nacionalni dohodek (to stališče je sprejel že zadnji kongres Socialistične zveze v Sloveniji).

V nasprotju s tem pa še ni jasno, kakšen je odnos družbenih sil glede takih temeljitih sprememb v obči kadrovske politiki, ki bi bistveno bolj upoštevale strokovnost (tudi to stališče se postopno uveljavlja).

Delež samoupravnih pravic prosvetnih delavcev v skupnostih za izobraževanje in v drugih organih ni zadostno zagotovljen.

Sami prosvetni in znanstveni delavci pa verjetno še niso zadosti zaostriili vsebinska vprašanja šolske reforme, posebno: ali izobraževalno-vzgojni procesi zadosti globoko delujejo na strokovno in moralno-kulturno oblikovanje naših ljudi; kako doseči v tej smeri bistven napredek.

Družbena vprašanja in nasprotja, povezana s šolstvom, so toliko temeljna, da bodo verjetno nujni še večji napor in še večja odločnost za njihovo uresničenje — bodisi glede stališč, ki se že postopno uveljavljajo, še bolj pa glede tistih, ki težje prodirajo.

Dr. V o j a n R u s

KRONIKA

KNJIZEVNOST

LEOPOLD SUHODOLČAN, DOBRIJSKA BALADA. Pet Suhodolčanovih novel zbranih v knjigi *Dobrijska balada** sestavlja zaokrožen organizem tako s snovnimi in stilnimi sestavinami kakor tudi z etičnim sporočilom. Iz tega gradiva bi utegnil nastati zanimiv roman o usodi gorske kmečke družine, tako o tistih, ki so še ostali na gorski domačiji, kakor o tistih, ki so odšli v dolino in se potrudili uničiti v sebi vse moralne vrednote, ki so jih prinesli s seboj, da bi se čim uspešneje vključili v tesni vrtinec dolinskega, malomestnega, provincialnega življenja. Pogled v te in takšne plasti sodobnega življenja nam omogoča pisatelj Leopold Suhodolčan s svojimi petimi novelami, v katerih z moralno zavzetostjo razkriva duševni obraz nekaterih ljudi, ki na videz niso nič posebnega, pač pa v svojih intimnih konfliktih doživljajo značilna življenjska nasprotja naših dni.

Prva novela z naslovom *Beg* je tudi s svojo temo nekako uvodna. Pisatelj razkriva v njej usodo in bolečino priletnega gorskega kmeta Levaka, ki so mu

* Leopold Suhodolčan, *Dobrijska balada*. Državna založba Slovenije 1967.